

OD BIOETIKE DO KVANTNE ETIKE U 11 DIMENZIJA – LJUDSKO POBOLJŠANJE I MAŠINA ZA ISKUSTVO

Nenad Cekić

UDK: 615.854.1:159.964.2:130.1

Ovaj rad nastao je na osnovu dva izlaganja sa dve konferencije: „Od neuroetike do kvantne etike u 11 dimenzija“, *Nauka i savremeni univerzitet* 5, Niš, 13 – 14 novembar 2015 i “Moral Enhancement and Experience Machine”, *11th World Conference in Bioethics, Medical Ethics and Health Law*, Unesco Chair in Bioethics, Naples, October 20 – 22, 2015.

Odeljenje za filozofiju, Filozofski fakultet,
Univerzitet u Beogradu, Beograd, Srbija

UVOD

Uprkos snazi ne-naturalističke metaetičke analize jezika i misli o moralu (tj. nasuprot čuvenom Murovom [1] “argumentu otvorenog pitanja”) svedočimo sve otvorenijim pokušajima da se etika pretvori u neku vrstu kvazi-naučne discipline, medicine i/ili tehnologije. Savremena bioetička istraživanja prepuna su naučnih podataka o rezultatima funkcionalne magnetne rezonance mozga, hemijskoj strukturi neurotransmitera, merenjima impulsa veza između

Kratak sadržaj

U ovom tekstu se Nozиков čuveni primer „mašine za iskustvo“ primenjuje u kontekstu „neuronaučnih“ istraživanja o prirodi moralnih intuicija. Prema pretpostavci savremenih neuroetičara, uvid u prirodu (mehanizam) nastanka ljudskih moralnih intuicija mogao bi da razjasni prirodu bazičnih moralnih (normativne) sudove i pruži njihovu metaetičku „podlogu“. Autor ispituje kako se čuveni Nozиков misaoni eksperiment zasnovan na ideji „mašine za iskustvo“ može uklopiti u ovaj kontekst i primeniti na ideju moralnog poboljšanja.

Ključne reči : neuronauka, neuroetika, moralni sudovi, mašina za iskustvo

neurona, itd. [2]. Gotovo da se podrazumeva se tvrdi da su ovi podaci presudni za razumevanje gotovo svih etičkih pitanja. Sa ovako scijentistički postavljenom scenom rasprave, pitanje je da li sama *filozofija* ne može imati bilo kakve veze sa ovim ogromnim progresom u daljim etičkim istraživanjima. Filozofi, jednostavno rečeno, nisu osposobljeni za adekvatno tumačenje raznovrsnih naučnih podataka relevantnih za moral i nauku o moralu. Čini se da progres ostvaren u „neuronauci“ i „neuroetici“ filozofiju jednostavno čini zastarelom.

Da bismo pokazali da filozofija (možda) još nije „zastarela“ u ovom tekstu ćemo posegnuti za jednim od klasičnih filozofskih oruđa: misaonim eksperimentom.

NEUROETIČKI (NEURO?) OPTIMIZAM

U tzv. „bioetičkim“ i „neuroetičkim“ krugovima rasprostranjeno je uverenje da živimo u „zlatnom dobu“ neuroznanosti. Ovaj optimizam, između ostalog, zasnovan je na uverenju da se nalazimo samo na korak od pojave praktičkih sredstava za temeljno „poboljšanje“ čoveka (*enhancement*). Već sam inventar dostignuća koja „samo što nisu stigla“ izaziva strahopoštovanje, a dijapazon je širok: od „leka koji je izlečio pacove-alkoholičare“ (pa će i to isto učiniti i „ljudskim alkoholičarima“) do, ni manje ni više, „pilula za poboljšanje čoveka“ [3, 4].

Iz ovog optimističkog pogleda na perspektive tehnološkog razvoja sredstava za poboljšanje izrodila se i plejada novih moralnih ideja i zahteva. Tako smo u poslednjem desetleću bili suočeni i sa „objavama“ da „postoji hitni imperativ da se poboljša ljudski karakter“ [5]. Savremeni „bioetičari poboljšanja“ ne mare puno za „tehničke probleme“ realizacije svojih, po pravilu, dalekosežnih zamisli. Pobornici poboljšanja su po pravilu gotovo neumoljivi optimisti. Džejms Hjuiz [6] nas, primera radi, vrlo upečatljivo obaveštava o tome da je „vrlo verovatno“ da ćemo u budućnosti raspolagati „neuralnim interfejsima“ koji će u realnom vremenu moći da prikažu i pojačaju naše moralne impulse,

misli i ponašanja, tako da ćemo „na koncu, imati mogućnosti da mogućnost da izmenimo gene koji permanentno utiču na mozak, kao i da ugradimo neuralne naprave koje konstantno nadziru i upravljaju našim mislima i ponašanjem“. Ovo je donekle bitno za domet naše argumentacije jer se čini da do tada „naučni eksperimenti“ o kojima govore neuroetičari mogu biti samo – misaoni eksperimenti, u rangu argumenta kojim ćemo se mi pozabaviti nešto kasnije.

MORALNE INTUICIJE

U savremenim bioetičkim raspravama prilično je raširena ideja da se moralne teorije (pa i one klasične, kao što su konsekvencijalističke i „deontološke“) temelje na intuicijama. Iz ove vere javlja se uverenje da se moral može „testirati“ tako što će se – testirati same intuicije. Vera u biomedicinsko znanje o moralu toliko je raširena da se danas veruje da je moguće *empirijsko* testiranje moralnih intuicija kroz tzv. model „dualnog procesa“. Model „dualnog procesa“ baziran je na ideji da naš „moralni mozak“ ima dva modusa funkcionisanja – „ručni“ i „automatski“. To znači da u sebi imamo ugrađenog „automatskog pilota“ koji ponekada mimo našeg znanja naprosto „preuzima kontrolu“. Pobornik ove zamisli, Grin [7] ide i dalje od same ideje. On nudi uverenje da se razotkrivanjem „skrivenih unutrašnjih procesa“ na koje se oslanjaju naši „intuitivni moralni sudovi“ oni mogu testirati (pa i preoblikovati): „Možda ćemo se, čim razotkrivemo ove unutrašnje procese, imati manje poverenja u neke naše moralne sudove

i etičke teorije koje se (eksplicitno ili implicitno) zasnivaju na njima [7].“

Mi se ovde direktno nećemo baviti Grinovom idejom, već jednim argumentom zasnovanim na „intuicijama“. Ipak, pre toga, svakako je bitno napomenuti šta je srž Grinove ideje: deontološki sudovi zasnovani su na automatskim mehanizmima (emocijama), a konsekvencijalistički („utilitaristički“ u širem smislu) na „ručnom“ upravljanju (svesnom razmišljanju).

Čini se da Grin pretpostavlja da naše intuicije (ili bar neke od njih) mogu biti problematične zato što ne znamo njihovu pravu prirodu. Hjuzovi „neuralni interfejsi“ ovde mogu da pomognu – da razotkriju dubinsku strukturu koja stoji iza „pogrešnih“ intuicija. Očigledno je da Grin i dobar deo „neuroetičara“ smatra da je ljudima potrebna neka vrsta „kognitivne psihoterapije“ (Kako drugačije shvatiti ovaj predlog? O ostvarenosti ne moramo ni raspravljati.) Ono što je bitno je jasna ideja da se moral (ili etika?) zapravo temelji nekakvim „predrasudama“ (tj. intuicijama) koje treba ispitati – Grinovim modelom ili nekako drugačije, svejedno je.

Grin, sasvim karakteristično za savremene bioetičare, zaboravlja da nam moral uistinu i ne treba kada nemamo moralni problem. U tom smislu, sasvim je svejedno kako funkcionišemo – „automatizovano“ ili „ručno“. Međutim, sasvim je nejasno šta treba raditi u slučaju kada su intuicije suprotstavljene. Šta ako nam intuicije same po sebi ne govore ništa, već nas samo teraju na *razmišljanje*?

Intuicije su očigledno bitne. Ali, zašto? Da li samo zbog skrivenih neuroloških

processa koje treba „razotkriti“ pa potom (one „pogrešne“) i napustiti? Čini se da se bar malo svetla na ovo pitanje može se baciti jednim misaonim eksperimentom zasnovanom na intuicijama. Reč je o primeru „mašine za iskustvo“ koju je u knjizi *Anarhija, država i utopija* izneo Robert Nozik [8]. Argument će poslužiti kao ilustracija intuitivne sumnje u srž „neuroetike“ – ideju radikalnog „poboljšanja“ čoveka. Drugim rečima, postavimo pitanje: *šta ako se intuicije suprotstavljaju „neuroetičkoj“ ideji poboljšanja?*

MAŠINA ZA ISKUSTVO

Razmotrimo sada Grinov model analize intuicija na primeru jednog čuvenog Nozиковog misaonog eksperimenta. Unapred da kažemo: iako iznet na samo nepune tri strane teksta, ovaj imaginarni primer „mašine za iskustvo“ i danas se smatra jednim od najupečatljivijih, pa i najznačajnijih *antiutilitarističkih* argumenata. (Istina, ni do današnjeg dana nije postignuta saglasnost koje sve aspekte utilitarizma ovaj argument tačno pogađa ni da li se on može smatra uspešnim.) Iz perspektive savremene bioetike, to bi moglo da znači da je on zasnovan na nekakvoj „iracionalističkoj“ (anti?)logici (jer se suprotstavlja „racionalnom“ konsekvencijalizmu). Da komplikacija za konsekvencijalizovane „neurooptimiste“ (nazovimo ih tako) bude veća, on se oslanja i na apriorno sumnjive „intuicije“.

Evo i Nozиковog teksta: „Pretpostavimo da bi mogla postojati mašina za iskustvo koja bi mogla da vam pruži koje god iskustvo poželite. Vrhunski neuropsiholozi mogli bi da stimulišu

vaš mozak tako da se osećate kao da pišete izvanredan roman, stižete prijatelje ili čitate zanimljivu knjigu. Sve vreme biste plutali u tanku, sa elektrodama priključenim na mozak. Da li bi trebalo da se doživotno priključite na elektrode i tako reprogramirate svoja životna iskustva? (...) Dok ste u tanku, ne biste znali da ste tamo; mislićete da se sve to stvarno dešava (...) da li biste se priključili [8]?"

Mišljenja o dometu Nozиковog argumenta se razlikuju. Džefri Skar [9] smatra da „Nozik s pravom misli da bi se malo ljudi odlučilo da se priključi na mašinu“, dok Tom Malgan [10] na osnovu svoje rasprave sa studentima svedoči da bi „otprilike polovina [ljudi] izabrala mašinu za iskustvo“.. Džulija Drajver [11], koja je, vrlo zanimljivo, nedavno u osnovi kao ograničenu osporila Grinovu zamisao povodom ideje „dualnog procesa“, povodom Nozиковog primera zapisala je sledeće: „...nije bitno isključivo zadovoljstvo, već mi takođe smatramo da zadovoljstvo mora biti izazvano na pravi način – da ga izazivaju zbivanja koja su reflektovana u samim iskustvima, a ne [sa iskustvom] potpuno nepovezani događaji. Neki filozofi argumentišu da zadovoljstva moraju biti 'verodostojna' na ovaj način – ona moraju da odražavaju realnost [11].“

Sam Nozik otvoreno kaže da postoje razlog zbog kojih čovek *ne* bi trebalo da se priključi na mašinu: „...razlog da sebe ne priključimo [na mašinu za uživanje] jeste taj što mi hoćemo da *postojimo* na određen način, da budemo izvesna vrsta osobe. Neko ko pluta u rezervoaru jeste neodređena grudva. Nema nikakvog odgovora na pitanje čemu je nalik

osoba koja je dugo bila u rezervoaru. Da li je ona hrabra, dobra, inteligentna, duhovita, nežna? Ovo ne samo da je teško reći; ona ne postoji ni na koji način. Priključivanje sebe u mašinu je vrsta samoubistva. (...) Nećemo ovde tragati za fascinantnim detaljima ove ili drugih mašina. Ono što u njima najviše zabrinjava je to što one žive naše živote za nas [8].“

Nozik je svoj primer „mašine za iskustvo“ napisao još 1974. godine. Vidimo da nam neurooptmimisti sugerišu da nozиковske ideje više nisu isključiva stvar naučne fantastike. Očigledno je da Nozиков čovek u „mašini za iskustvo“ nije poboljššan – on „samo“ ima „poboljšano“ iskustvo. Moguće je da bi neuroetičari Nozиков „antihedonistički“ (da li samo?) argument odbacili na osnovu osiromašenog prikaza ljudske prirode. Na kraju krajeva, entuzijasti poboljšanja čoveka hoće da poboljšaju i moralno.

Ništa zato. Nozik je već predvideo mogućnost sličnog odgovora. Anticipirajući suštinski nebitne rasprave o tome da li postoji ikakva moralno relevantna razlika između pravog i lažnog iskustva (ukoliko ih iskustveno *nije moguće* razlikovati), Nozik zamišlja niz sve usavršenijih mašina koje mogu da se poboljšavaju tako što će u svoj dizajn uključiti i otklanjanje svih nedostataka, pa i onih koje sugeriše *samazamisa*o mašine za iskustvo. Ovim nastojanjem Nozik je svoj misaoni eksperiment doveo do perfekcije: stvorio je mašinu o kojoj čak i današnji bioetičari mogu samo da sanjaju. Mi danas (Nozik nije poživeo toliko) tu mašinu možemo nazvati *mašinom za poboljšanje*.

MAŠINA ZA POBOLJŠANJE

Nozick dalje piše: „Mi možemo da nastavimo da zamišljamo niz mašina za iskustvo od kojih je svaka načinjena tako da ispravi nedostatke na koje ukazuju prethodne mašine. Na primer, budući da mašina za iskustvo ne ispunjava našu želju da se *bivstvuje* na određen način, zamislimo transformacionu mašinu koja nas pretvara u koju god vrstu osobe koju bismo poželeli da postanemo (a da je to spojivo sa time da mi ostanemo mi). Svakako, niko ne bi hteo iskoristi transformacionu mašinu da postane ono što bi želeo da bude, pa da se odmah potom priključi na mašinu za iskustvo. Dakle, važno je još nešto osim nečijih iskustava i kakav je taj neko [8].“

Očigledno je zašto Nozickovu mašinu sada bez problema možemo nazvati *mašinom za poboljšanje*. Moglo bi se reći da ova zamisao može biti kruna svih dosadašnjih tehnoloških, bioloških, farmakoloških, medicinskih, itd. napredaka o kojima današnji „neurooptimisti“ sanjaju.

ZAŠTO SAMO POBOLJŠANJE?

Nozick svoj suštinski antikonekvencijalistički argument razvija čak i dalje: „Da li mi to želimo da u svetu postignemo nešto bitno? Razmotrimo onda rezultirajuću mašinu koja u svetu postiže ishod koji biste hteli da postignete i u bilo koju kolektivnu aktivnost ubacuje vektor vašeg doprinosa...Ono što kod njih [mašina] najviše uznemirava je to što one žive život umesto nas. Zar nije pogrešno tragati za *pojedinačnim* dodatnim funkcijama izvan osposobljenosti

mašina koje će one obavljati za nas? Moguće je da mi želimo da živimo (aktivnan glagol) sami sebe u dodiru sa realnošću. (A to mašine ne mogu za nas.) Bez razrade implikacija ovoga, za koju verujem da je iznenađujuće povezana sa problemima slobodne volje i kauzalnog objašnjenja saznanja, mi samo moramo da zapazimo zamršenost pitanja šta je to *za ljude* bitno osim njihovih iskustava [8].“

NEUROOPTIMIZAM PLUS: KVANTNA ETIKA?

Sledeći grinovsku logiku, verovatno je moguće tvrditi da intuicije koje nam kažu da se ne „priključujemo“ ni na jednu od navedenih nozickovskih mašina jednostavno treba odbaciti kao „pogrešne“. Međutim, ovde problem postavlja sama struktura Nozickovog argumenta. On kaže da treba da *razmislimo* i ne nudi lak odgovor. Već sam sudar sa idejom „mašine“ u nama budi *dilemu* a ne „automatski“ antikonekvencijalistički nagon (deontološku intuiciju). Dakle, ako nije uključen na početku, „pilot“ treba da zauzme mesto „automatskog pilota“ tokom razmišljanja. Pa ipak, ako verujemo Malganovoj anketi među studentima (zašto ne bismo, „empirijska“ je?), onda ni naš „pilot“ nema šta posebno da nam kaže – polovina studenata je „za“ (mašinu), a polovina „protiv“ nje. Šta tu može da pomogne bilo koje otkriće o tome kako „skriveni mehanizmi“ funkcionišu?

A ko je u pravu – oni koji bi se priključili ili oni koji ne bi? Na ovo pitanje odgovor teško da leži u daljim ispitivanjima fizioloških i neuroloških osnova

intuicija. „Neurooptimisti“ se ovde sudaraju sa neprobojnim zidom sopstvenih pretpostavki. Za odgovor na ovakva pitanja, naime, jednostavno je potrebna je rasprava na osnovu argumenata, a ne dodatno neurološko ispitivanje. Ta rasprava se obično naziva *filozofijom*.

Što se „neurooptimista“ tiče, oni se danas mogu napasti ne zbog naprednjaštva, već zbog konzervativizma. Pre svega, oni ne treba da se puno obaziru na nadolazeće regresivne snage koje upozoravaju: „ako entuzijasti poboljšanja ne mogu da nam prezentuju makar nešto što podseća na realistički predlog za ono što oni savetuju kao moralno obavezno, *onda oni ne prezentuju ništa* [12].“ Sa takvim skrupulama, napredak nije moguć. Što se Nozikovog primera konkretno tiče, „neurooptimisti“ bi trebalo da ga *prigrle*. Skepticima koji ne bi hteli da provedu živote u mašinama (ili pod lekovima, i sl.) oni bi trebalo da objasne kako su njihove sumnje zasnovanim na pogrešnim (tj. beskorisnim)

deontološkim intuicijama. Ovaj „kognitivni uvid“ trebalo bi da eliminiše ovakve reakcionarne stavove. A ako to ne uspe – pa nauka uvek napreduje, zar ne? Smislicemo već nešto.

Štaviše, kada bolje razmislimo, ograničenje nauke o moralu samo na „neuronauku“ takođe je bezrazložno limitirajuće. Mogućnost izgradnje nozikovskih mašina za iskustvo/ transformaciju/ realizaciju nije jedina moguća svetla tačka koja otvara perspektivu napretka. Kako nam fizičari kažu, nalazimo se na izvesnim naučnim tačkama preloma, čak i u fundamentalnoj fizici. Pretpostavlja se da ove rezultate neuroetičari čekaju sa nestrpljenjem. Već sama činjenica da fizičari operišu sa 11 a ne samo četiri (tri prostora plus vreme) fizičkih dimenzija rađa novu nadu – više dimenzija više mogućnosti [13]. Zato već sada možemo postaviti pitanje: *Kako kvantna etika u jedanaest dimenzija izgleda?*

FROM BIOETHICS TO QUANTUM ETHICS IN 11 DIMENSIONS - HUMAN ENHANCEMENT AND EXPERIENCE MACHINE

Nenad Cekić

Dpt. of Philosophy, Faculty of Philosophy,
University of Belgrade, Belgrade, Serbia

Summary

Nozick's wrote "the experience machine case" in 1974. Development of modern medicine and brain researches force us to stop thinking about this possibility only in "science-fiction" manner. Initially, Nozick's possible target was utilitarianism (and consequentialism). Today we can see amuch bigger picture. In the field of ethics, we are witnessing the rapid progress of neuroscience that raises various moral issues. One of the consequences of the possibility of controlled brain-manipulation is a possibility of establishing neuroethics as a solution of all (meta)ethical problems, especially the problem of the status of moral judgments and moral intuitions. Nozick's "case" is presented as a challenge to prevailing optimism in moral acceptability of the prospects of "plugging" into the machine.

Keywords: neuroscience, neuroethics, moral judgments, experience machine

Literatura

1. Moore GE. *Principia Ethica*. Amherst (NY): Prometheus; 1988.
2. Liao S. *Morality and Neuroscience: Past and Future*. In Liao. S. (ed.), *Moral Brains: The Neuroscience of Morality*. Oxford: Oxford University Press; 2016. p. 1–42.
3. Mullin E. Alcohol-addicted rats treated with optogenetics stop drinking. [Internet]. 2011. [Cited: 2018 February 15]. Available from: <https://www.fiercebiotech.com/r-d/alcohol-addicted-rats-treated-optogenetics-stop-drinking> 2014.
4. Zak P. Can a Molecule Make us Moral? [Internet]. 2011. [Cited: 2018 February 15]. Available from: <https://edition.cnn.com/2011/12/27/opinion/zak-moral-molecule/index.html>
5. Persson I, Savulescu J. The Perils of Cognitive Enhancement and the Urgent Imperative to Enhance the Moral Character of Humanity. *Journal of Applied Philosophy* 2008; 25(3):162–77.
6. Hughes J. Using Neurotechnologies to Develop Virtues: A Buddhist Approach to Cognitive Enhancement. *Accountability in research, Policies and Quality Assurance* 2013;20(1): 27– 41.
7. Green J. Beyond Point-and-Shoot-Morality: Why Cognitive (Neuro)science Matters for Ethics. In Liao. S. (ed.), *Moral Brains: The Neuroscience of Morality*, Oxford: Oxford University Press; 2016.
8. Nozick R. *Anarchy, State, and Utopia*. Oxford: Blackwell, 1974.
9. Scarre G. *Utilitarianism*. London: Routledge; 1996.
10. Mulgan T. *Understanding Utilitarianism*. Stocksfield: Acumen; 2007.
11. Driver J. *Consequentialism*. Oxford: Routledge; 2012.
12. Wiseman H. *The Myth of the Moral Brain*. Cambridge (MA): MIT Press; 2016.
13. Cekić N. *Sloboda imaginacije i (neuro)nauka. Stvarnost i privid: filozofski problemi predstavljanja*. Sremski Karlovci: Krovovi; 2016.

Nenad Cekić
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu
Čika Ljubina 18-20, 11000 Beograd, Srbija
E-mail: ncekic@f.bg.ac.rs